

RECENSION

James Rachels. *Created from Animals. The Moral Implications of Darwinism*. 245 sidor: Oxford University Press, 1990. Pris 17,50 £. ISBN 0-19-217775-3.

Tiden före Charles Darwins intåg i historien var vår syn på icke-mänskliga djur avhängig en mycket speciell världsuppfattning. Skillnaden mellan människor och (andra) djur ansågs en gång för alla besvarad av Gud i skapelseakten, där han säger: "Låt oss göra människor till vår avbild, till att vara oss lika. Och må de råda över fiskarna i havet och över fåglarna under himmelen och över boskapsdjuren och över hela jorden ..." (Genesis 1:26). I ljuset av detta framstod alla försök att tilldela icke-mänskliga djur moralisk ställning som mer eller mindre omöjliga. Det skulle krävas en ny och diametralt annorlunda syn på livet och skapelsen för att detta skulle bli möjligt.

Med böckerna *On the Origin of Species by Natural Selection* (1859; sv övers *Om arternas uppkomst genom naturligt urval*) och *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1871; sv övers *Människans härledning och könsurvalet*) försåg Darwin oss med

grunderna till en sådan världsbild. I den förstnämnda lägger han fram den, på den tiden, revolutionerande teorin om det naturliga urvalet. De levande organismerna förökar sig i sådan takt, framhöll han, att detta till slut kommer att resultera i ett underskott på föda. I detta tillstånd uppstår en kamp för tillvaron, vilken med tiden kommer att sälla agnarna från vetet ("the survival of the fittest"). I den andra för han fram den "hädiska" tankegången att människan ingalunda är skapad av Gud utan att hennes ursprung, via ett slumpmässigt naturligt urval, kan härledas från andra djurarter. Dessa, för sin tid, oerhört kontroversiella idéer initierade en minst sagt livlig debatt, som fortfarande – drygt 120 år senare – ännu inte avstannat. Det är mycket tack vare den som människan slutligen börjat inse att hon kanske trots allt endast är ett djur bland många andra på denna planet.

Detta till trots kan man inte komma i från det faktum att människan är ett mycket speciellt djur. Hon besitter vissa egenskaper som antingen helt saknas hos andra arter eller bara finns där som svaga antydningar. Framför allt slås man av hennes förmåga att härska, både

över andra djurarter och naturen i dess helhet. Något hon, ur ett strikt biologiskt perspektiv, egentligen inte borde vara mäktig. Faktum är ju att människan ur denna aspekt är ett ganska misslyckat djur. Hennes sinnesorgan är, relativt sett, dåligt utvecklade och hennes fysiska styrka jämförelsevis obetydlig. Dessutom är hon mycket känsligare för kyla och hetta än de flesta andra djurarter. Ur ett biologiskt perspektiv borde människan alltså för länge sedan fallit offer för det naturliga urvalet.

Så är nu inte fallet. Dessa svagheter till trots är hon naturens oinskränkta härskare. Hon besitter förstågan – och har beklagligt nog gjort bruk av den allt för ofta – att helt utrota andra arter; åter andra har hon infångat och förslavat. Hur är då detta möjligt? Svaret är evident: Genom sitt förnuft och sin förmåga till rationella överväganden. Förklaringen till hennes exceptionella framgångar här på jorden står således att finna i det faktum att hon är det ojämförligt intelligentaste av alla djur. Frågan är bara om detta ger henne moralisk rätt att behandla andra djurarter på ett sätt som vore fullständigt otänkbart gentemot individer av den egna arten, såsom exempelvis att utsätta dem för plågsamma laboratorieexperiment, använda dem till föda, jaga och skjuta dem för nöjes skull et cetera.

Detta är en fråga som debatterats allt sedan Aristoteles dagar. De

senaste två decennierna har den emellertid kulminerat i ett nästan oöverskådligt antal böcker och artiklar. En av den moderna debattens stora förgrundsgestalter är den australiensiske moralfilosofen Peter Singer. I sin uppmärksammade bok *Animal Liberation* (1975; sv övers *Djurens frigörelse*, 1991) argumenterar han för att även (vissa) icke-mänskliga djur bör tilldelas moralisk ställning. Deras intressen, framför allt intresset att inte vilja lida, måste, framhåller han, tilldelas samma moraliska tyngd som varje annan självmedveten varelses motsvarande intresse. En annan ivrig försvarare av de icke-mänskliga djurens rätt är den kanadensiske filosofen Tom Regan. Till skillnad från Singers utilitaristiska utgångspunkt, vilar Regans argumentation – bland annat framlagd i boken *The Case for Animal Rights* (1984) – på en rättighetsetisk bas. Utilitarismen är, menar han, ingen acceptabel moralteori eftersom den bedömer moralen i en persons handlingar genom att sätta dem i relation till och komparera dem med andra personers handlingar. Att vi bör inkludera även andra djur i den moraliska sfären är, enligt Regan, inte avhängigt huruvida det genererar goda konsekvenser eller ej utan beror i stället på det faktum att även vissa andra djur är personer, med precis samma okränkbara moraliska rättigheter som tillfaller oss människor.

I och med boken *Created from*

Animals. The Moral Implications of Darwinism har de icke-mänskliga djurens sak fått ytterligare en talesman. Med utgångspunkt i Darwins tankar om människan som ett djur bland andra försöker den brittiske moralfilosofen James Rachels, verksam som professor vid Alabamauniversitetet i Birmingham, där att konstruera en teori som visar att all form av partiskhet gentemot varelser av den egna arten är moraliskt otillbörligt.

Boken som består av fem kapitel, inleds med en redogörelse av Darwins liv och arbete, för att i nästa kapitel övergå i en diskussion av post-Darwinistiska försök att koppla samman evolutionsläran med etiken. I kapitel tre undersöker Rachels Darwinismens konsekvenser för religionen, vilket föranleder honom att konkludera att en rätttrogen Darwinist inte kan tro på Gud. I fjärde kapitlet försvarar han Darwins tes att skillnaden mellan människan och andra djur inte är en artskillnad utan en gradskillnad. Detta, understryker han, leder obönhörligen till förkastandet av den konventionella moralen med människan som skapelsens krona, vilket i sin tur innebär att det behövs en ny etik som mer adekvat reglerar förhållandet mellan människor och andra varelser på denna planet. Det är utseendet hos en sådan etik som är ämnet för bokens avslutande kapitel.

Rachels förslag till en etik som inte förutsätter att människan är

speciell är en teori han kallar "moralisk individualism". Den grundläggande tankegången i den är att frågan om hur en person skall behandlas inte kan fastställas med utgångspunkt i vederbörandes grupp-tillhörighet utan måste bestämmas utifrån individens personliga egenskaper. Om x skall behandlas på ett annat sätt än y måste detta motiveras av x:s respektive y:s individuella karaktäristika, inte av den ena partens men inte den andras medlemskap i en privilegierad grupp. I klarspråk innebär detta att i valet mellan att utsätta en människa eller en schimpans för ett plågsamt laboratorieexperiment är det inte moraliskt acceptabelt att välja schimpansen enbart av skälet att schimpansen är en schimpans och människan en människa. I stället måste man, menar Rachels, se till individen bakom epitetet människa respektive schimpans och utifrån deras personliga egenskaper avgöra varför det är godtagbart att använda den ena men inte den andra i experimentet. En olikhet i behandling kan således motiveras endast om det föreligger en eller flera relevanta skillnader mellan de individer som bedöms.

Frågan är då vad en relevant skillnad är. För att nå ett tillfredsställande svar på detta inleder Rachels sin undersökning med att titta lite närmare på vad vi egentligen menar när vi säger att alla är lika. Applicerat på människan är, framhåller han, påståendet upp-

enbart falskt. Det råder ingen tvekan om att människor skiljer sig åt när det gäller egenskaper som intelligens, skönhet, talang, fysisk styrka et cetera. Principen om jämlikhet kan således inte vila på en faktisk beskrivning människor emellan. I stället skall den, enligt Rachels, förstås som en princip som, de faktiska olikheterna till trots, är tillkommen för att vi bör behandla varandra som jämlikar. Frågan är bara varför. Är det verkligen rimligt att behandla de smarta och de dumma, de talangfulla och de talanglösa som vore de lika, när de de facto inte är det? Det är frågor som dessa som föranlett vissa människor att förkasta jämlikheten som moralisk princip; så icke Rachels. Han instämmer visserligen i att det vore barockt att behandla alla lika. Betänk bara vilka konsekvenser det skulle få om alla patienter, oavsett symptom, ordinerades samma behandling. En användbar jämlikhetsprincip måste således beakta detta förhållande samt den Aristoteliska principen att när ingen skillnad föreligger mellan två personer bör de behandlas lika (och omvänt om en skillnad är för handen bör de behandlas olika). Rachels fastnar för följande formulering: "Individer bör behandlas lika såtillvida det inte föreligger en relevant skillnad mellan dem som rättfärdigar en olik behandling" (min övers, s 176). Frågan om vad en relevant skillnad är återkommer alltså och Rachels är väl medveten

om att hans formulering av jämlikhetsprincipen är oanvändbar om den inte ackompanjeras av ett adekvat svar på den.

Det torde vara evident att en skillnad kan vara en skillnad utan att för den skull vara en relevant skillnad. Sådana saker som ras och kön är, framhåller Rachels, kardinal exempel på detta. Om valet till den sista platsen på en musikakademi stod mellan två personer, vore det moraliskt oacceptabelt att anta den ena men inte den andra med motiveringen att han är vit och inte svart och man och inte kvinna. Den enda moraliskt godtagbara differentieringsgrunden i detta fall är de berörda personernas individuella musikalitet och insyn i musikens historia. Om det däremot är frågan om en kurs i praktisk filosofi är de sökandes musikalitet å andra sidan lika irrelevant som deras ras och/eller kön. För att veta huruvida en given skillnad mellan två individer är relevant eller ej måste vi alltså, poängterar Rachels, veta vilken behandling som är aktuell. Det är därför exempelvis helt i sin ordning att låta vissa människor studera vid universitet samtidigt som man utesätter andra; helt enkelt därför att vissa har och andra saknar viljan och/eller förmågan att tillgodogöra sig det som lärs ut där. I analogi med detta är det meningslöst att låta icke-mänskliga djur genomgå högre studier eftersom de varken kan läsa, skriva eller räkna. Om det däremot är frågan om en ytterst plågsam

tortyr är läs- och skrivkunnighet, som var relevant i ett sammanhang, en fullständigt irrelevant grund för differentiering, oavsett om valet står mellan människa/människa eller människa/icke-människa. Andra djurs förmåga att erfara fysisk smärta skiljer sig ju inte från människans och därmed kan heller ingen olikhet i behandling motiveras i detta fall.

Frågan är då om det verkligen är plausibelt att jämföra människor med andra djur på detta sätt? Fallor inte människan i en speciell moralisk kategori? Varför, frågar sig Rachels, skulle hon göra det. Om det är rimligt att applicera principen om jämlikhet i situationer som ställer människa mot människa och icke-människa mot icke-människa varför skulle det då inte vara möjligt att göra det på förhållandet människa/icke-människa? Visst finns det många områden där människan skiljer sig från andra djur. Människor men inte kaniner, hundar, hästar et cetera kan till exempel läsa, lösa matematiska räkneoperationer, njuta av en opera, köra bil och uppskatta teater. Frågan är bara om detta är skillnader som i moralisk bemärkelse är relevanta. Har de någon betydelse när vi hävdar att det är fullt godtagbart att använda kaniner men inte människor i plågsamma laboratorieexperiment. Faktum är ju att långt i från alla människor äger dessa karaktäristika. Hur skall vi då behandla dem? Är det fritt fram att använda dem i

olika laboratorieexperiment bara för att de inte kan läsa, köra bil, uppskatta god musik et cetera. Givetvis inte. Om man vill undvika att hamna i dylika moraliskt absurda situationer måste man söka efter en egenskap som är gemensam för alla och vad man då hamnar vid är förmågan att kunna lida. Eftersom denna egenskap omfattas i lika hög grad av icke-mänskliga djur måste vi, framhåller Rachels, acceptera att människor och andra djur, i detta avseende, bör behandlas som moraliskt likvärdiga.

Denna konklusion föranleder Rachels att förkasta alla former av "speciesism" eller "artism", som är den svenska neologismen. "Radikal artism", dvs uppfattningen att även det mest triviala mänskliga intresse har absolut företräde framför akuta icke-mänskliga, förnekar att en reell intressekonflikt mellan människor och andra djur kan uppstå. Djur (dvs andra djur) är nämligen, enligt denna syn, i likhet med maskiner, oförmögna att över huvud taget hysa ett intresse. Artismen kan emellertid formuleras på ett mer rimligt sätt. En inte fullt så kategorisk formulering är den Rachels benämner "mild artism". I enlighet med den bör vi, då valet står mellan ett trivialt mänskligt intresse och ett vitalt icke-mänskligt, välja att i första hand tillgodose det senare. Det kan således vara att föredra att en människa får erfara smärre obehag än att ett (annat) djur utsätts för stort lidande. I de fall lidandet

eller obehaget är jämbördiga har emellertid människan alltid företräde, just därför att hon är människa.

För att visa hur orimlig artismen, oavsett form, är lyfter Rachels fram ett exempel med följande innebörd. Ponera, säger han, att vi kom i kontakt med varelser från en annan planet och att de, vad gäller vetenskap och konst, är lika avancerade som vi; skulle det då vara moraliskt legitimt för oss att behandla dem lika lättvindligt som vi idag behandlar icke-mänskliga djur bara för att de stammar från en annan värld och art än vår egen? Givetvis inte och om detta resonemang inte håller i det fallet kan man, anser Rachels, fråga sig vad det är som gör det giltigt när det rör sig om icke-mänskliga djur.

Den moraliska individualismen tar alltså avstånd från alla former av artism men leder ändå i realiteten till att mänskliga intressen i de allra flesta fall prioriteras framför icke-mänskliga. Hur en persons intresse skall beaktas beror, som sagt, inte på vederbörandes gruppstillhörighet utan på komplexiteten i det liv han lever. Det är, understryker Rachels, summan av ens planer för framtiden, ens affektioner och aktiviteter som är avgörande för hur man skall bemötas. Detta ger vid handen att en gråsuggas liv är mindre värt än ett marsvins och ett marsvins mindre värt än en schimpans och en schimpans, i sin tur, mindre värt än en människas, eftersom komplexiteten

ökar i varje led. Detta innebär emellertid också, vilket är det kontroversiella i Rachels teori, att exempelvis spädbarn och gravt utvecklingsstörda, vars liv sannolikt är mindre komplexa än många icke-mänskliga djurs, får stå tillbaka för dessa. I valet mellan att rädda en gravt utvecklingsstörd människa eller en frisk schimpans från att drunkna är det alltså, enligt Rachels, moraliskt riktigt att först bistå den senare. Detta är, enligt min mening, en obekväm men korrekt iakttagelse, vars giltighet vi i konsekvensens namn måste erkänna.

Vilka implikationer får då detta på förhållandet mellan art och moral? Den uppfattning som växer fram i takt med att man tränger allt djupare in i Rachels teoribygge är att i de avseenden människan skiljer sig på ett relevant sätt från andra djur kan hon kräva en olik behandling medan hon i de fall då ingen sådan skillnad är för handen inte kan göra det. En människa kan alltså inte kräva några speciella privilegier enbart för att hon är människa eller för att människor i allmänhet besitter en egenskap som just hon saknar eller, slutligen för att hon besitter en egenskap som är irrelevant vid den typ av behandling som är aktuell. Det enda tillfälle då man, oavsett om man är människa eller icke-människa, har en moralisk rättighet att kräva en privilegerad behandling är när man besitter en egenskap som är relevant för den typ av behandling som är för handen.

Idén om människan som skapel-
sens krona är emellerid så djupt
rotad i den västerländska idétradi-
tionen att det torde dröja innan
tänkare som James Rachels får all-
mänt gehör för sina åsikter. Tiden
står dock, enligt honom själv, på
hans sida. Vad vi bevittnat under
det dryga sekel som förflutit sedan
Darwin publicerade *On the Origin
of Species by Natural Selection* är,
framhåller han, en ganska avsevärd
förskjutning av våra moraliska vär-
deringar. Detta är, fortsätter han, en
historisk process som skulle kunna
delas in i fyra stadier. I det första
accepterades den traditionella
moralen, eftersom den låg i linje
med den förhärskande världsbilden,
i vilken jorden – som var alltings
centrum – befolkades av människor
som skapats till Guds avbild och
(andra) djur som endast existerade
som medel för ett mål – människan.
I nästa stadie börjar emellertid
denna uppfattning av verkligheten
att knaka i fogarna. Fler och fler
ifrågasätter dess rimlighet men det
är först i och med Darwins teori om
att människan som varje annat djur
är en produkt av en likgiltig natur-
lig process som den får sin verkliga
dödsstöt. Enligt Rachels befinner vi
oss nu i det tredje stadiet, där den
gamla, traditionella moralen under
stort tryck av nya idéer och synsätt
håller på att omvärderas. Det fjärde
och sista stadiet kommer att infinna
sig när de nya och gamla idéerna
smält samman till en fungerande
syntes och vår moral återigen är i

linje med vår uppfattning av värld-
den och vår plats i den.

Rachels bok är utan tvekan en
av de bättre böckerna i detta ämne,
väl i klass med Singers *Animal Li-
beration*. Liksom den har den ett
budskap som hos alla kännande och
reflekterande varelser borde ge plats
för eftertanke och omprövning. Med
tanke på hur djupt rotade för-
domarna mot icke-mänskliga djur är
i vår kultur torde det fjärde stadiet
i Rachels utvecklingskedja ännu
vara rätt avlägset. Detta faktum gör
emellertid boken än mer angelägen,
ty det är bara genom att konfrontera
dessa fördomar med argument som
underminerar deras rimlighet och
historiska rötter som vi kan hoppas
nä en ny och mer verklighets-
anpassad moral.

I detta avseende är Rachels fram-
ställning synnerligen lyckad och ett
stort steg närmare förståelsen att
människan, när allt kommer om-
kring, är "created from animals".

Richard Ohlsson